

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України**

Кота Олексія Олександровича

на дисертацію Мартинюка Юрія Володимировича

**на тему: «Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних
зобов'язаннях», подану на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 – право**

Актуальність теми дослідження. Практично десять років поспіль українське суспільство функціонує в умовах соціально-економічної та політичної турбулентності, спричиненої загарбницькими амбіціями російського імперіалізму, з них майже два роки – в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Незважаючи на усі драматичні події, що мають місце на території нашої держави, на тлі постійних ракетних обстрілів, неприхованих жорстоких актів терору та численних залякувань з боку країни-агресорки Україна доволі впевнено та успішно долає перепони на шляху до своєї основної мети – повноправного членства у Європейському Союзі. Останньою з найбільш важливих подій у цьому контексті стало набуття Україною статусу країни-кандидата на членство в ЄС, що відбулось у червні 2023 року та надало новий імпульс розвитку українсько-європейським відносинам.

Важливо зауважити, що безпрецедентно близька для нашої держави перспектива членства в ЄС обумовлює важливість проведення масштабних соціально-економічних, політичних і законодавчих реформ і суспільних трансформацій. Одним із ключових напрямів реформування є активна адаптація вітчизняної правової системи до правових систем європейських країн, що здійснюється впродовж останнього десятиліття та час від часу супроводжується труднощами, пов'язаними як із об'єктивними чинниками, зокрема, введенням у лютому 2022 року воєнного стану та необхідністю

пріоритетного вирішення питань, пов'язаних із захистом суверенітету і територіальної цілісності України, так із суб'єктивними чинниками, серед яких – високий рівень корупції, непослідовність прийняття владних рішень і навіть індиферентність суб'єктів законодавчої ініціативи. Тим не менш, незважаючи на усі перешкоди, доволі важливим кроком у процесі гармонізації вітчизняного та європейського цивільного права стало започаткування процесу рекодифікації цивільного законодавства України з метою формування реальної й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства та утвердження євроінтеграційної спрямованості всіх компонентів суспільства.

Чи не найбільше уваги у цьому контексті присвячується реформуванню правового регулювання договірних правовідносин, що не викликає подиву в силу стрімкого зростання ролі договору як самостійного регулятора цивільних правовідносин, покликаного сприяти забезпеченню динамічності цивільного обігу і належному розвитку вітчизняної економічної системи в цілому. Особливої актуальності набуває, зокрема, й питання створення в Україні ефективного механізму захисту суб'єктивних цивільних прав учасників договірних правовідносин, які з огляду на недосконалість вітчизняного законодавства доволі часто позбавляються гарантованих Конституцією України правових можливостей протидії неправомірному посяганню на суб'єктивні права, що, безумовно, не сприяє утвердженню принципу верховенства права. Крім того, зважаючи, що здійснення захисту договірних прав, як правило, належить до компетенції органів судової влади, не менш гострою є й проблема формування неоднакової судової практики, наслідками чого є порушення принципу правової визначеності та зниження рівня довіри до судів з боку суспільства, що є неприпустимим для правової держави. Насамкінець варто констатувати й неналежний стан цивілістичної доктрини у сфері захисту договірних прав, що, безумовно, вказує на об'єктивну необхідність проведення ґрунтовних комплексних наукових досліджень,

присвячених всебічному висвітленню актуальних проблем захисту суб'єктивних цивільних прав, опосередкованих договорами, та оптимальних шляхів їх вирішення. Усе вищезазначене вказує на неабияку актуальність тематики цього дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані в дисертації.

Ознайомлення зі змістом рецензованої дисертації дозволяє зробити висновок про сумлінність здобувача при підготовці дослідження. Обґрунтованість наукових положень, висновків, рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення законодавства зумовлена логічністю та послідовністю побудови структури роботи; якісним аналізом використаного емпіричного матеріалу, зокрема, нормативно-правових актів, наукових праць, матеріалів судової практики; використанням низки загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема, формально-юридичного (догматичного), порівняльно-правового, прогностичного, методу спостережень; достатнім рівнем узагальнення теоретичних висновків і поглядів, викладених у вітчизняній та зарубіжній правовій літературі, ретельним опрацюванням відповідних джерел цивільного права, належною апробацією результатів дослідження і їх оприлюдненням відповідно до встановлених вимог.

Вищевикладене свідчить про достатній рівень обізнаності дисертанта у досліджуваних питаннях. Постановка завдань, визначення об'єкта, предмета та мети наукового пошуку має чіткий та зрозумілий вигляд і повністю відповідає встановленим вимогам. Все це дає підстави стверджувати про успішне досягнення здобувачем мети наукового пошуку.

Достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, значною мірою зумовлюються актуальністю дослідження та не викликають жодних сумнівів. Дисертаційна робота є одним із перших вітчизняних комплексних досліджень, в якому

розроблені положення про захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях.

Серед положень та висновків дисертації, які характеризуються належним рівнем новизни, та, на наш погляд, допомагають вирішити низку важливих теоретичних і практичних проблем, слід окремо зупинитися на наступних результатах дослідження.

Насамперед варто відзначити розроблену автором дефініцію поняття захисту суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях, під якою запропоновано розуміти систему допустимих правомірних дій, прийомів, заходів, які вчиняються стороною договору – носієм порушеного, оспорюваного чи невизнаного суб'єктивного договірного права самостійно або шляхом звернення до компетентних суб'єктів владних повноважень з метою усунення перешкод у здійсненні цього права, його відновлення, а також відшкодування шкоди, завданої порушенням чи іншим неправомірним посяганням на суб'єктивне договірне право (п. 1 наукової новизни, стор. 37 дисертації). Зазначене визначення, яке характеризується повнотою та змістовністю, відображає найбільш важливі правові ознаки категорії захисту договірних прав що, своєю чергою, сприяє правильному розумінню його сутності і призначення у механізмі правового регулювання договірних відносин.

Доволі переконливими та обґрунтованими видаються наведені в роботі висновки про те, що право на захист суб'єктивних прав у договірних зобов'язаннях слід сприймати саме як невід'ємний елемент суб'єктивного цивільного права, таке собі «право у праві», яке за умови вільного та безперешкодного здійснення перебуває у статичному стані і стає здійсненим тільки у випадку виникнення юридичних підстав для необхідності примусової реалізації правомочностей, що входять до змісту основного суб'єктивного права. Вже після досягнення мети із відновлення останнього право на захист знову повертається у так званий «режим очікування» до виникнення нових

перешкод у здійсненні суб'єктивного цивільного права. У цьому знаходить свій прояв регулятивно-охоронний характер структурних елементів суб'єктивного цивільного права (стор. 44–45 дисертації). Аргументовано визначивши право на захист складовим елементом суб'єктивного цивільного права, автор висловив власну позицію у давній дискусії щодо правової природи права на захист.

Теоретично значущими є запропоновані здобувачем кваліфікуючі ознаки категорії порушення цивільних прав у договірних зобов'язаннях: а) це поведінка суб'єкта договірних правовідносин, що знаходить свій прояв як в активних діях, так і в бездіяльності; б) характер такої поведінки носить протиправний характер, тобто суперечить змісту правових норм та умовам договору; в) змістом такої поведінки є порушення договірної зобов'язання, що проявляється у невиконанні чи неналежному виконанні боржником своїх обов'язків, обумовлених предметом договору; г) об'єктом протиправної поведінки є суб'єктивне майнове право, що впливає зі змісту договірних правовідносин; г) правовим наслідком протиправної поведінки є створення перешкод для вільної реалізації іншим суб'єктом договірних правовідносин – носієм цивільного права правомочностей, що входять до його складу. З урахуванням зазначеного здобувачем розроблене авторське визначення поняття порушення цивільних прав у договірних зобов'язаннях як підстави виникнення права на захист: це протиправне діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта договірних правовідносин, що проявляється у невиконанні чи неналежному виконанні ним зобов'язань, обумовлених предметом договору, правовим наслідком якого є створення перешкод для вільної реалізації іншим суб'єктом – носієм цивільного права правомочностей, що входять до його складу (стор. 77 дисертації). Позитивно оцінюючи наведені автором особливості правової природи порушення суб'єктивних прав у договірних зобов'язаннях, слід акцентувати на їх важливості у контексті правильної

юридичної кваліфікації того чи іншого діяння як підстави для здійснення суб'єктом захисту свого договірного права.

Слушною та практичною видається й удосконалена автором класифікація способів захисту суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях за критерієм цільової спрямованості. Так, до превентивно-припинних способів захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях віднесено ті правові прийоми, які характеризуються спрямованістю на запобігання потенційному порушенню договірних прав, а також ті, які спрямовані на безпосереднє припинення їх порушення (визнання права, припинення дії, що порушує право, зміна та припинення договірного правовідношення тощо). Відновлювальні способи захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях характеризуються цільовою направленістю на відновлення права, у тому числі шляхом усунення перешкод в його здійсненні (визнання договору недійсним, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання договірного обов'язку в натурі тощо). У свою чергу до групи компенсаційних способів захисту автором віднесено правові прийоми, спрямовані на відшкодування (покриття) шкоди, завданої порушенням опосередкованого цивільно-правовим договором права (відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди та ін.) (стор. 119 дисертації). Запропонована здобувачем класифікація способів захисту договірних прав має не лише теоретичну, а й практичну цінність, адже на тлі усталеного в цивілістиці сприйняття способів захисту цивільних прав, закріплених у ст. 16 ЦК України як універсальних, їх поділ на основі критерію цільової спрямованості сприятиме правильному розумінню тих правових наслідків, на настання яких спрямований той чи інший правовий прийом протидії посяганню на суб'єктивне договірне право, та оптимальному вибору ефективного й належного способу захисту на практиці.

Також заслуговує схвалення проведений дисертантом аналіз іноземних підходів до правового регулювання відносин щодо захисту суб'єктивних прав у договірних зобов'язаннях. Так, у контексті дослідження правових підстав для виникнення та здійснення особою права на захист суб'єктивних прав проаналізовано досвід правового регулювання таких країн, як Польща, Молдова, Чехія, Грузія, Азербайджан (стор. 55–57 дисертації). Крім того, у процесі дослідження медіації як способу альтернативного неюрисдикційного захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях проаналізовано підходи до правового регулювання Німеччини, Швейцарії, Італії та Великобританії (стор. 212 дисертації). Цілком очевидно, що проведений здобувачем порівняльно-правовий аналіз законодавчих підходів зарубіжних країн відіграє важливе значення у контексті вдосконалення вітчизняного законодавства на тлі активних рекодифікаційних процесів, що мають місце в Україні.

Дисертації притаманні й інші, не менш цікаві висновки, зроблені автором за результатами дослідження, що свідчать про новизну дослідження, спрямованість на розвиток науки цивільного права та удосконалення механізму правового регулювання відносин із захисту суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях.

Повнота викладення одержаних результатів. Основні положення та висновки, вироблені під час дослідження, відображено у 13 наукових працях, зокрема: 1 монографії, 5 статтях у наукових періодичних виданнях (у тому числі 4 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному науковому виданні); 7 працях апробаційного характеру.

Аналіз опублікованої здобувачем монографії, наукових статей і тез доповідей на науково-практичних конференціях дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях.

У дисертації Ю. В. Мартинюка «Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях» не виявлено порушень академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, відзначаючи його теоретичну та практичну цінність, слід зазначити, що в роботі містяться окремі положення, які є недостатньо аргументованими, дискусійними чи потребують уточнення позиції здобувача.

1. На стор. 50 дисертаційного дослідження дисертант у структурі механізму захисту договірних прав, з-поміж іншого, виділяє такі елементи, як правові норми, принципи, умови договору, спрямовані на впорядкування відносин із захисту суб'єктивних договірних прав. Вочевидь, в основну виділення цих елементів покладено джерело правового регулювання цивільних відносин, у контексті чого виникає питання про те, чи дисертант випадково не включив до зазначеного переліку таке джерело упорядкування договірних відносин, як звичаї ділового обороту, чи це принципова дослідницька позиція. Питання посилюється викладеною на стор. 107–108 роботи тезою дисертанта про те, що «у контексті визначення спектру джерел нормативного закріплення способів захисту прав, опосередковуваних договірним зобов'язанням, варто звернути увагу й на положення ч. 1 ст. 7 ЦК України, яка серед джерел правового регулювання цивільних, у тому числі договірних, правовідносин виділяє й звичай, зокрема, звичай ділового обороту, що, з-поміж іншого, наділяє його потенційною здатністю бути джерелом нормативного закріплення способів захисту прав учасників договірних зобов'язань. Звідси – ще одна специфічна ознака способів захисту прав у договірних зобов'язаннях: альтернативність джерел нормативного закріплення». Зважаючи на зазначене, потребує додаткового обґрунтування перелік джерел правового регулювання договірних відносин як елемента механізму захисту договірних прав у частині невключення до нього звичаїв ділового обороту.

2. У процесі дослідження правових підстав для виникнення та реалізації суб'єктом договірних відносин права на захист автор присвячує окрему увагу

питанню можливості реалізації превентивного захисту, що виникає у випадку створення загрози порушення договірних прав. Більше того, на стор. 65–66 дисертаційної роботи зазначається, що з урахуванням тенденції до закріплення на законодавчому рівні, поряд із порушенням, невизнанням та оспорюванням цивільних прав, і четвертої підстави – створення загрози їх порушення, яка прослідковується в абсолютній більшості країн континентальної Європи, цілком обґрунтованою є потреба у формуванні уніфікованого вітчизняного законодавчого підходу до визначення правових підстав виникнення права на захист суб'єктивних прав, у тому числі й тих, що впливають із договірних зобов'язань, шляхом внесення змін до ч. 1 ст. 15 ЦК України і викладення її в наступній редакції:

«Стаття 15. Право на захист цивільних прав та інтересів

1. Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання, а також у разі створення реальної загрози його порушення».

Водночас, чи не вважає автор, що такі законодавчі зміни несуть у собі значні ризики в частині спричинення численних випадків зловживання суб'єктами не лише договірних, а й інших цивільних правовідносин, правом на захист цивільних прав? Адже в силу того, що категорія «створення реальної загрози порушення права» позбавлена конкретного правового змісту і критеріїв юридичної кваліфікації у площині вітчизняного законодавства, виникає потенційна загроза надмірного завантаження судів безпредметними превентивними позовами.

3. На стор. 75 дисертаційного дослідження дисертант зазначає, що невиконання договору характеризується винятково пасивною поведінкою боржника, тобто невчинення ним дій, які він повинен був вчинити у процесі виконання договірних умов, у той час як при неналежному виконанні договірних зобов'язань спостерігається вчинення боржником активних дій на виконання свого обов'язку, проте із відступами від встановлених договором

вимог або не в повному обсязі. Далі, на стор. 77 дисертант пропонує низку незаперечних кваліфікуючих ознак категорії порушення цивільних прав у договірних зобов'язаннях, серед яких те, що це поведінка суб'єкта договірних правовідносин, що знаходить свій прояв як в активних діях, так і в бездіяльності. Якщо виходити зі змісту ст. 610 ЦК України, за якою порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання), то яким різновидом порушення договору – невиконанням чи неналежним виконанням – охоплюється порушення стороною договору пасивного обов'язку, який полягає в утриманні від активних дій для виконання свого обов'язку та ґрунтується на існуванні правової заборони здійснювати певні дії?

4. На стор. 100 дисертаційної роботи автором на основі критерію форми захисту запропоновано класифікацію засобів захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях, у межах якої вони поділяються на: а) засоби захисту, які застосовуються в межах юрисдикційної форми захисту, куди слід включати усі різновиди звернень із матеріально-правовими вимогами про захист цивільних прав у договірних зобов'язаннях (позовні заяви, заперечення проти позовів, клопотання, заяви, скарги та ін.), та б) засоби захисту, які застосовуються в межах неюрисдикційної форми захисту, куди включаються усі різновиди звернень суб'єктів договірних правовідносин з матеріально-правовими вимогами в рамках самостійної протидії неправомірним посяганням на їх права безпосередньо до осіб, які здійснюють такі посягання, або в рамках здійснення альтернативного врегулювання спорів. При цьому дисертант залишає поза увагою конкретизацію неюрисдикційних засобів захисту, а зважаючи, що особливостям неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях присвячено самостійний підрозділ 3.2, доречним було б здійснити деталізацію засобів захисту, що застосовуються у процесі неюрисдикційного захисту, наприклад, проаналізувати особливості таких засобів захисту, як договір про проведення

медіації чи позовна заява при зверненні за захистом договірних прав до третейського суду, що, безумовно, збагатило б теоретичну складову дисертаційного дослідження.

5. На стор. 173 дисертантом пропонується форму захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях розглядати як систему не заборонених законом впорядкованих процесуальних та/або процедурних заходів, що вчиняються компетентними суб'єктами владних повноважень або безпосередньо учасником договірної правовідносини, чиє суб'єктивне право зазнало неправомірних посягань, з метою його захисту, у тому числі припинення порушення, невизнання, оспорювання цього права, усунення загрози його порушення, відновлення можливості його здійснення або ліквідації негативних наслідків, завданих посяганнями на цивільне право у договірному правовідношенні. В цілому позитивно сприймаючи запропоноване автором визначення поняття форми захисту, між тим, на наш погляд, така ознака процесуальних та/або процедурних заходів, що складають форму захисту, як незабороненість законом, властива здебільшого різновидам неюрисдикційної форми захисту, зокрема, самозахисту, медіації, консиліації тощо, правила здійснення яких є більш ліберальними та диспозитивними у порівнянні зі здійсненням захисту в межах юрисдикційної форми, зокрема, в судовому чи адміністративному порядкух, що вимагає чіткого імперативного дотримання законодавчо встановлених процедур у силу публічного характеру такої правозахисної діяльності. Зазначені аспекти є важливими та заслуговують на уточнення в дослідженні.

Загалом же варто зауважити, що висловлені зауваження у своїй більшості мають рекомендаційний характер і направлені на деталізацію зроблених в роботі висновків, тому не впливають на високу позитивну оцінку рецензованої роботи в цілому. Здобувач ступеня Ю. В. Мартинюк володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом його дослідження,

вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює. Дослідник проявив безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідних робіт на належному науково-теоретичному та методологічному рівнях.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Представлена Ю. В. Мартинюком дисертаційна робота на тему «Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях» є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отримані науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні нових теоретичних положень щодо удосконалення механізму правового регулювання відносин із захисту суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях.

Дисертація Мартинюка Юрія Володимировича на тему «Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях», подана на здобуття ступеня доктора філософії, відповідає вимогам п. 6–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 – Право в галузі знань 08 «Право».

Офіційний опонент:

**В.о. директора Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України**

Олексій КОТ

